

ПОНЯТТЯ, ЗАВДАННЯ ТА ФУНКЦІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

МОРГУНОВ Олександр Анатолійович - доктор юридичних наук, професор,
перший проректор Харківського національного університету внутрішніх справ

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2259-3620>

КОЛЕСНИК Марина Олександрівна - Сумська філія Харківський
національний університет внутрішніх справ, кафедра юридичних дисциплін
(старший викладач)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2318-2973>

УДК 343.2

DOI 10.32782/EP.2023.3.25

У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених, розкрито загальнотеоретичні підходи щодо визначення кримінального права, як: галузі юридичної науки, навчальної дисципліни; галузі законодавства та галузі права. Запропоновано авторське визначення кримінального права, як галузі права. Виокремлено ключові завдання та функції кримінального права.

Ключові слова: право, кримінальне право, мета, завдання, функції, захист прав громадян.

Постановка проблеми

Кримінальне право виступає внутрішнім сенсом кримінального процесу, вектором руху криміналістики та плідним ґрунтом розвитку кримінології. З огляду на це загальна частина кримінального права постає тією основою, від міцності та всеосяжності якої залежить розвиток всіх вищезазначених дисциплін.

Стан дослідження проблеми

Міцну теоретичну основу вітчизняного кримінального права у своїх наукових працях закладали М.І. Бажанов, А.А. Васильєв, Є.О. Гладкова, Н.О. Гуторова, В.П. Ємельянов, О.О. Житний, В.Г. Лукашевич, В.О. Навроцький, Ю.А. Пономаренко, О.П. Рябчинська та інші провідні дослідники у галузі. У той же час в умовах воєнного стану та адаптації кримінально-правових норм до нових викликів у юридичній думці відчувається брак свіжих

наукових поглядів, у тому числі щодо характеристики поняття, завдань та функцій кримінального права.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає у тому, щоб на основі авторської позиції та аналізу позицій провідних дослідників у галузі визначити поняття, а також розкрити завдання та функції кримінального права. Для досягнення вказаної мети необхідно: розкрити наукові погляди вчених стосовно тлумачення поняття «кримінальне право»; розкрити теоретичні підходи щодо переліку завдань та функцій кримінального права, на основі чого сформулювати власне бачення їх змісту та переліку.

Наукова новизна роботи полягає у тому, що в ній на основі аналізу наукових поглядів вчених, норм чинного законодавства та авторського погляду дістав подальшого розвитку аналіз переліку завдань та функцій кримінального права.

Виклад основного матеріалу

На початку дослідження спробуємо визначити сутність кримінального права як галузі права.

В.П. Ємельянов переконливо доводить, що у сучасній кримінально-правовій літературі немає однозначного розуміння стосовно тих значень, в яких може використовуватись поняття «кримінальне право». Одні автори вважають, що поняття «кри-

мінальне право» можливо та доцільно використовувати у чотирьох значеннях: 1) як галузь законодавства; 2) як галузь права; 3) як різновид юридичної науки; 4) як навчальна юридична дисципліна. Водночас низка науковців виокремлюють поняття «кримінальне право» у трьох значеннях, а саме: 1) як галузь права; 2) як наука кримінального права; 3) як навчальна дисципліна, тим самим ототожнюючи поняття кримінального права як галузі законодавства і як галузі права. Однак така позиція викликає сумнів у її точності, оскільки кримінальне право як галузь законодавства і як галузь права – це хоча досить близькі, але не тотожні поняття. Вочевидь тому деякі закони іноді характеризуються у суспільстві як «неправові» [1].

У той же час, поділяючи погляд видатного науковця, ми хотіли б зазначити, що в умовах студентоцентризму та розвитку можливостей неформальної освіти, на наше глибоке переконання, доречним також буде виділити ще один підхід до розуміння кримінального права як сфери позааудиторних освітніх можливостей. Дана сфера охоплює проведення онлайн-зустрічей громадськими організаціями з питань, що відносяться до кримінального права, конкурсів наукових есе за тематичним напрямком галузі, літні школи, програми, тренінги, симпозіуми з питань кримінального права. При чому дана сфера доступна не лише для здобувачів освіти, але і для науково-педагогічного персоналу з метою отримання знань та навичок, що стануть у пригоді при викладанні дисциплін кримінально правового блоку.

Кримінальне право як самостійна, окрема галузь права, зазначає М.І. Бажанов, має низку ознак як загальних для всіх галузей права, так і специфічних тільки для неї. Виходячи з цього, кримінальне право:

1) являє собою систему (сукупність) юридичних норм (правил поведінки), встановлених у суспільстві. Норми кримінального права – це узагальнені правила, що охоплюють безліч відповідних життєвих ситуацій, індивідуальних випадків[5];

2) його норми (правила поведінки) встановлюються лише вищими органами

законодавчої влади і закріплюються у відповідних законах. Це так зване позитивне право, або чинне право. Саме тому кримінальне право має формальну визначеність – воно точно фіксує в законах у гранично формалізованому вигляді в письмовій формі ознаки злочинів і покарань за них, тобто вимоги, що ставляться до поведінки людей, межі та умови їх вчинків, наслідки протизаконних дій або бездіяльності[2]

Таким чином, кримінальне право представляє собою самостійну галузь права, норми якої спрямовані на: а) забезпечення, охорону та захист суспільства взагалі, а також кожного окремого громадянина, зокрема, від суспільно-небезпечних діянь, – злочинів; б) визначення того, які суспільно небезпечні діяння є злочинами, та яка міра покарання за них передбачена; в) встановлення підстав і порядку притягнення до кримінальної відповідальності, мету і види покарання і порядок його застосування.

Кримінальне право складається із Загальної й Особливої частин. Зміст Загальної частини обумовлюється трьома основними поняттями – кримінального закону, злочину та покарання. У ній законодавець визначає завдання кримінального законодавства, вказує підставу кримінальної відповідальності, визначає дію закону в часі та просторі, формулює поняття злочину й виділяє категорії злочинів, форми та види вини, називає загальні умови кримінальної відповідальності (вік, осудність), закріплює перелік обставин, що виключають злочинність діяння, дає поняття й характеристику стадій вчинення злочину та співучасті у злочині, визначає цілі покарання, встановлює систему покарань, передбачає порядок призначення покарання, звільнення від кримінальної відповідальності й покарання, а також розкриває сутність і зміст судимості. Особлива частина кримінального права охоплює норми, в яких міститься опис окремих видів злочинів і визначення міри встановлених за їх вчинення покарань[3].

Ю.В. Алексєєва-Даниленко, осмислюючи окремі аспекти Особливої частини кримінального права, стверджує, що особливістю державного реагування на випадки

вчинення різних видів кримінальних правопорушень (злочинів і кримінальних проступків) є те, що вони є передумовою для застосування як каральних, так і некаральних заходів кримінально-правового характеру в межах кримінальної відповідальності або поза межами такої відповідальності [4, с. 211].

Зауважимо, що в умовах воєнного стану до Кримінального кодексу України були внесені зміни задля адаптації вітчизняного законодавства до нових викликів, які несли суттєву загрозу національній безпеці. Так, було встановлено кримінальну відповідальність за незаконне використання гуманітарної допомоги, що було зумовлене частими випадками привласнення останньої з боку волонтерів чи інших відповідальних осіб, наприклад, з числа мешканців будинку, які складали списки на отримання гуманітарної допомоги та безпосередньо організували процес вручення окремих продуктових наборів тощо.

Специфіка кримінального права обумовлена завданнями та функціями, які воно виконує. Р.В. Вереща вказує, що основне завдання (функція) кримінального права – охорона. Воно здійснюється притаманним лише кримінальному праву методом покарання тих, хто вчинив злочин, та загрозою покарати тих, хто має намір його вчинити [5].

Проте, на нашу думку, у даній позиції дослідника є також простір для дискусії. А саме, чи є охоронна функція основною і чи знаходить вона свій вияв виключно у покаранні. На наше глибоке переконання, головною метою покарання є виправлення особи, тому охоронна функція може полягати також і у створенні умов для виправлення особи, у тому числі, але не виключно, шляхом призначення покарання.

До основних завдань кримінального права, відповідно до точки зору В.Ф. Опришка, належать: 1) правове забезпечення охорони певних суспільних відносин і соціальних благ; 2) запобігання злочинам. Проте не можна думати, що всі без винятку норми кримінального права є тільки охоронними та попереджувальними. Є серед них і норми регулятивні (наприклад, про

звільнення від кримінальної відповідальності), а також заохочувальні (норма про необхідну оборону, що виключає відповідальність при правильному захисті від злочинного посягання [6]).

О.В. Попович вказує, що головні завдання кримінального права закріплені в ст. 1 КК України а саме: забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку і громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання кримінальним правопорушенням. Звідси випливає, що основна функція кримінального права як галузі права – це функція охоронна, оскільки воно охороняє властивими йому заходами ті суспільні відносини, що регулюються іншими галузями права [7].

Тож, із наведеного вище слідує, що ключовими завданнями кримінального права є наступні: визначення видів злочинів та встановлення покарань за їх вчинення; захист прав та свобод людини від злочинних посягань; запобігання вчиненню злочинів та боротьба з ними; захист громадського порядку та безпеки держави; забезпечення справедливості, об'єктивності та рівності перед законом в процесі розгляду кримінальних справ; встановлення системи запобігання злочинності та боротьби з нею.

І останній аспект, якому ми приділимо увагу – функції. Є.М. Вечерова наділяє кримінальне право лише однією охоронною функцією, підрозділяючи її на дві складові: функцію попередження злочинів та їх суспільно-небезпечних наслідків (попереджувальна функція) та функцію відновлення порядку суспільних відносин, порушених вчиненням злочину (відновлювальна функція, або функція відновлення соціальної справедливості) [8].

Ми ж стоїмо на необхідності виокремлення виховної функції, яка, як ми зазначали раніше, тісно пов'язана з охоронною. Саме глибоке дослідження даної функції може призвести до позитивних зрушень в осмисленні правової свідомості українського суспільства, у тому числі в контексті

глибокого усвідомлення кримінально-правових норм.

Таким чином, кримінальне право має на меті забезпечення правопорядку та захисту громадян від злочинів. Для досягнення цієї мети, кримінальне право має низку функцій:

1) превентивна функція, зміст якої полягає у тому, щоб запобігти вчиненню злочинів шляхом створення загального страху перед кримінальною відповідальністю;

2) виховна функція – кримінальне право спрямоване на виховання громадян, формування їх поведінки відповідно до закону та моральних норм;

3) репресивна функція – ця функція полягає в покаранні за вчинені злочини. Кримінальне право передбачає застосування суворих кримінальних покарань, що мають запобігти повторенню злочинів.

4) компенсаційна функція – кримінальне право передбачає компенсацію постраждалим від злочину шляхом відшкодування матеріальних та моральних збитків.

5) регулююча функція – кримінальне право регулює поведінку громадян, встановлює норми та правила поведінки, що необхідні для збереження правопорядку та безпеки громадян.

Висновки

Таким чином, кримінальне право є надважливою галуззю національного права. Саме за його допомогою вбачається можливим не тільки захистити особу від кримінальних посягань. За допомогою його норм забезпечується збереження правопорядку в суспільстві, оскільки воно передбачає застосування відповідних санкцій проти винних осіб. Кримінальне право гарантує забезпечення справедливості, оскільки воно встановлює процедури кримінального провадження та правила кримінального судочинства. Це в свою чергу дозволяє створити умови, за яких кожна особа, що обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення, має право на чесне та справедливе судочинство. Саме тому перед науковцями постає надскладне завдання розбудови загальнотеоретичних положень кримінального права у ході перейняття

передового зарубіжного досвіду, а також відслідковування новітніх тенденцій в освітній, науковій сферах, у тому числі глибоке осмислення кримінально-правових норм в умовах воєнного стану.

Література

1. Ємельянов В. П. Кримінальне право України: Загальна частина. Основні питання вчення про злочин : наук.-практ. посіб. Харків : Право, 2018. 142 с.

2. Бажанов М. І. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник. 2-е вид., перероб. і доп. Київ : Юрінком Інтер, 2005. 480 с.

3. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / [А. А. Васильєв, Є. О. Гладкова, О. О. Житний та ін.] ; за заг. ред. проф. О. М. Литвинова; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2020. 428 с.

4. Алексєєва-Даниленко Ю. В. Окремі категорії кримінально протиправного діяння та правові наслідки його вчинення. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2020. № 2 (23). С. 204-212.

5. Вереша Р. В. Кримінальне право України. Загальна частина : навч. посіб. 2-ге вид. В 31 перероб. та доп. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 320 с.

6. Правознавство: Підручник. / В. Ф. Опришко, Ф. П. Шульженко, С. І. Шимон та ін.; За заг. ред. В. Ф. Опришка, Ф. П. Шульженка. Київ : КНЕУ, 2003. 767 с.

7. Кримінальне право України. Частина 1 : конспект лекцій : навчально-методичний посібник для здобувачів денної та заочної форми навчання першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 081 «Право» / Попович О.В., Томаш Л.В., Латковський П.П. Чернівці, 2022. 182с.

8. Вечерова Є.М. Функції кримінального закону крізь призму його легітимності // Відповідальність за кримінальні правопорушення у сучасному вимірі : матеріали інтернет – конференції, присвяченої пам'яті українського криміналіста, професора Л.В. Багрій-Шахматова (27 грудня 2013 року, м. Одеса). Одеса, 2013. С.60-64.

АНОТАЦІЯ

З'ясовано, що кримінальне право представляє собою самостійну галузь права, норми якої спрямовані на: а) забезпечення, охорону та захист суспільства взагалі, а також кожного окремого громадянина, зокрема, від суспільно-небезпечних діянь, - злочинів; б) визначення того, які суспільно небезпечні діяння є злочинами, та яка міра покарання за них передбачена; в) встановлення підстав і порядку притягнення до кримінальної відповідальності, мету і види покарання і порядок його застосування.

Аргументовано, що ключовими завданнями кримінального права є наступні: визначення видів злочинів та встановлення покарань

за їх вчинення; захист прав та свобод людини від злочинних посягань; запобігання вчиненню злочинів та боротьба з ними; захист громадського порядку та безпеки держави; забезпечення справедливості, об'єктивності та рівності перед законом в процесі розгляду кримінальних справ; встановлення системи запобігання злочинності та боротьби з нею.

Констатовано, що ключовими функціями кримінального права є наступні: виховна, репресивна, виховна, компенсаційна та регулююча. Надано змістовну характеристику кожній з окреслених функцій.

Ключові слова: право, кримінальне право, мета, завдання, функції, захист прав громадян.